

НЕВЕРБАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ У КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

© Моргунова Н.С., 2017
<http://orcid.org/0000-0003-3107-1103>
<http://doi.org/10.5281/zenodo.575913>

У статті проаналізовано особливості невербальної комунікації у процесі педагогічного спілкування з представниками іншої культури. Розкрито специфіку педагогічного спілкування з деякими регіональними групами студентів. Підкреслюється, що невербальна мова є відмінною рисою кожної культури, тому відсутність у викладача знань про особливості національної культури іноземних студентів потенційно можуть стати бар'єром у міжкультурному педагогічному спілкуванні. Стверджується, що викладачеві необхідно контролювати використання невербальних засобів спілкування і враховувати національну специфіку невербальної культури спілкування студентів, щоб уникнути комунікативних невдач і адекватно зрозуміти студента. Робиться висновок, що опанування викладачем навичками невербальної комунікації сприяє більш ефективному та безконфліктному педагогічному спілкуванню між представниками різних країн.

Ключові слова: невербальна комунікація, міжкультурна комунікація, педагогічне спілкування, іноземні студенти.

Моргунова Н. С. Невербальный аспект педагогического общения в контексте межкультурной коммуникации.

В статье анализируются особенности невербальной коммуникации в процессе педагогического общения с представителями другой культуры. Раскрывается специфика педагогического общения с некоторыми региональными группами студентов. Подчеркивается, что невербальный язык является отличительной чертой каждой культуры, поэтому отсутствие у преподавателя знаний об особенностях национальной культуры иностранных студентов потенциально может стать барьером в межкультурном педагогическом общении. Утверждается, что преподавателю необходимо контролировать использование невербальных средств общения и учитывать национальные специфику невербальной культуры общения студентов, чтобы избежать коммуникативных неудач и адекватно понимать студента. Делается вывод о том, что овладение преподавателем навыками невербальной коммуникации способствует более эффективному и бесконфликтному педагогическому общению между представителями разных стран.

Ключевые слова: невербальная коммуникация, межкультурная коммуникация, педагогическое общение, иностранные студенты.

Morhunova N. S. Non-verbal aspects of pedagogical communication in the context of intercultural communication.

Features of non-verbal communication in the process of pedagogical communication with representatives of another culture are analyzed in the article. Scientific approaches to the definition of such concepts as "pedagogical communication", "Intercultural Communication" and the personal qualities of the teacher required for effective cross-cultural understanding are considered. A specific of pedagogical communication with certain regional groups of students is disclosing. It is emphasized, that non-verbal language is a distinguishing feature of every culture, so the lack of knowledge from teacher about the peculiarities of national culture of foreign students potentially could be a barrier in intercultural pedagogical communication. It is alleged that the teacher need to control the use of non-verbal means of communication and to take into account national specifics of nonverbal culture of students communication (gesture, distance in communication, touch, etc.) to avoid communication failures and adequately understand the student. The conclusion is that mastering by a teacher of non-verbal communicational skills contributes to more effective and conflict free pedagogical communication between representatives of different countries.

Key words: *non-verbal communication, intercultural communication, pedagogical communication, foreign students.*

Постановка проблеми. Нова парадигма розвитку української освіти актуалізує потребу вітчизняної вищої школи у професіоналах, які здатні розкрити особистісно-професійний потенціал студентів і підготувати компетентних спеціалістів. Це важливе завдання здатні вирішити лише викладачі, які мають не тільки глибокі професійні знання, але й прагнуть до ефективної освітньої співпраці зі студентами, знають і володіють специфікою педагогічного спілкування. Особливу актуальність набувають ці якості викладача при навчанні іноземних студентів, коли викладачеві потрібно будувати педагогічне спілкування з урахуванням низки факторів, основним з яких є специфічний міжкультурний характер спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про актуальність проблеми, що розглядається. Дослідженню сутності та особливостей професійно-педагогічного спілкування присвячені наукові праці таких вчених, як О. Бодальов, О. Леонт'єв, І. Зимня, А. Реан, О. Ільїна, В. Кан-Калік та ін.; формування та розвиток культури педагогічного спілкування став об'єктом вивчення у роботах В. Грехнева, А. Добровича, І. Зязюна, Б. Ломова, Л. Петровської, Т. Яценко та ін.; комунікативні вміння педагога

досліджувалися В. Абрамян, Н. Бутенко, А. Капською, Н. Волковою та ін. Різні аспекти педагогічного спілкування з іноземною студентською аудиторією розглядалися у дослідженнях Н. Божко, В. Демянової, А. Приходько, Х. Подковко, О. Резван, Д. Рязанцевої, С. Малахової, І. Семененко та ін.

Незважаючи на те, що проблема педагогічного спілкування з іноземними студентами знайшла своє висвітлення у ряді наукових праць, окремі аспекти означеної проблематики залишаються недостатньо вивченими. Зокрема потребують аналізу особливості невербальної комунікації у процесі педагогічного спілкування з представниками іншої культури.

Мета статті полягає у характеристиці невербального аспекту педагогічного спілкування у контексті міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Педагогічне спілкування, за визначенням О. Леонтєва, є «багатоплановим процесом організації, встановлення і розвитку комунікації, взаєморозуміння і взаємодії між педагогами та учнями, що породжується цілями і змістом їхньої сумісної діяльності» [7, с. 10]. Ефективне педагогічне спілкування має поєднувати в собі відкритість, дотримання педагогічного такту; встановлення особистісного контакту, щоб кожен студент відчував зверненість саме до нього; створення ситуацій успіху через схвалення потенційних можливостей студентів.

Вищій навчальний заклад сьогодні є полікультурним простором, у якому відбувається діалог культур представників різних народів. Це обумовлює необхідність урахування викладачем вищої школи у процесі педагогічного спілкування низки факторів, основним серед яких є специфічний міжкультурний характер спілкування студентів між собою й з викладачем.

У дослідженнях, присвячених вивченню міжкультурної комунікації цей феномен здебільшого розуміється як «функційно зумовлена комунікативна взаємодія людей як носіїв різних культурних спільнот, що орієнтована на взаємопроникнення культурно-комунікативних смислів, досягнення взаєморозуміння з урахуванням і збереженням «національної картини світу», їх взаємозбагачення в соціокультурному й духовному планах» [6, с. 107]. Цей процес пов'язаний із подоланням особистістю негативних стереотипів та формуванням в неї готовності до діалогу та комунікації.

Для ефективної міжкультурної комунікації у процесі педагогічного спілкування важливу роль відіграють певні особистісні якості педагога.

Н. Марковою [4, с. 39] виокремлено низку якостей, які дослідниця вважає необхідними для ефективного міжкультурного порозуміння:

- особистісні якості (позитивна установка і внутрішня мотивація на міжособистісний контакт з представником іншої культури, визнання і повага до культурних відмінностей, толерантність, відкритість, стресостійкість і т.ін.);
- креативні якості (оригінальний інтелект, логічне мислення, прояв виправданої готовності до адекватного ризику, креативний потенціал та ін.);
- когнітивні якості (знання про зміст культурних відмінностей, про норми, цінності як рідної, так й інших культур, потреба в їх поповненні);
- рефлексивні якості (порівняння себе з іншими людьми, усвідомлення як позитивних, так і негативних рис власної особистості; адекватна оцінка власних дій, поведінки, взаємовідносин з людьми іншої культури; здатність до подолання стереотипів);
- комунікативні якості (комунікабельність, забезпечення можливості адекватного міжкультурного спілкування на основі культурної грамотності відповідно до предмета і контекста комунікації);
- етносоціальні якості (мовна культура, повага, визнання звичаїв, традицій іншої культури, здатність до конструктивного вирішення етносоціальних проблем, володіння етноневербальною культурою).

Під час організації педагогічного спілкування з іноземними студентами викладач повинен прагнути використовувати всі можливі засоби емоційного та психологічного впливу для створення комфортної робочої атмосфери в навчальній аудиторії, уникати тиску, авторитарного тону в спілкуванні зі студентами.

У дослідженні М. Іванової [1, с. 143], присвяченому вивченню специфіки національно-психологічних особливостей студентів дальнього зарубіжжя, визначено специфіку педагогічного спілкування з деякими регіональними групами студентів. Багатолітній досвід роботи з різним контингентом іноземних студентів дозволив додати деякі штрихи до цього «групового портрету». Так, головними особливостями африканських англомовних студентів можна вважати схильність до більш повільного навчання і засвоєння нових понять, підвищену реакцію на «небезпеку», інтенсивне внутрішнє життя, замріяність, думки про сенс життя. Африканські франкомовні студенти відрізняються відкритістю, контактністю, але й схильністю до тривожності і

недостатнім самоконтролем. Специфіка педагогічного спілкування з цією групою іноземних студентів складається з відкритості і м'якості у спілкуванні, розвитку в студентів навичок самоорганізації і дисципліни. При цьому не рекомендується використовувати демократичний стиль спілкування.

В студентів з Південно-Східної Азії розвинуте абстрактне мислення, вони мають високий рівень самодисципліни, контролюють свої емоції, спокійно сприймають зміни, здебільшого відрізняються високою моральністю і доброю поведінкою, їм небайдужа власна репутація. Але разом з цим вони замкнуті, неконтактні, непоступливі. У педагогічному спілкуванні з цим контингентом іноземних студентів викладачу не потрібно уникати обговорення складних дисциплінарних питань, рекомендується надавати запитання для міркування, активно використовувати у навчанні самостійні види роботи, використовувати морально-етичну мотивацію та мотивацію особистих досягнень.

Студентам з арабських стран Близького Сходу властиві відкритість, інтерес до інших людей, відсутність боязні критики, недисциплінованість, конфліктність та роздратованість. При педагогічному спілкуванні з представниками цієї групи студентів викладачу краще робити акцент на дискусії у процесі навчання, бути спокійним і делікатним у спілкуванні, прагнути розвивати в студентів навички самодисципліни.

Основним засобом педагогічного спілкування, безумовно, є мовлення. Педагог вищої школи повинен мати високу мовленнєву культуру, багатий словниковий запас, володіти експресивними можливостями й інтонаційною виразністю мови, мати чітку дикцію. Однак педагог спілкується зі студентами не лише за допомогою слів, але й використовуючи різноманітні невербальні засоби комунікації. Інформацію у спілкуванні несе не тільки мова, а й жести, міміка, погляд, поза. Іноді вони постають більш виразними і дієвими, ніж слова. А неадекватне використання невербальної мови може дати протилежний ефект тому, що очікує педагог.

Невербальна мова є відмінною рисою кожної культури. Для здійснення ефективної міжкультурної комунікації необхідними є знання особливостей невербального спілкування. У процесі педагогічного спілкування з іноземними студентами викладач, особливо викладач з мовної підготовки, широко використовує невербальні засоби спілкування: паралінгвістичні (темпо-ритмічні та мелодико-інтонаційні особливості мови); екстралінгвістичні (сміх,

плач, зітхання, цокання); проксемічні (просторові пересування під час занять); кінесичні (міміка, жести, пантоміміка).

О. Красильнікова [2, с. 35] акцентує увагу на тому, що поряд з безпосередньо невербальними засобами спілкування, пов'язаними з поведінкою людини (вираз обличчя, жестикуляція, пози, вокальні характеристики, дотик, погляд, візуальна увага), важливими є й такі характеристики, як відношення до часу, манера одягатися, тип архітектурних будівель, в яких люди живуть і працюють, косметичні зміни в зовнішності людини. Такі неповедінкові форми в ході спілкування також несуть інформацію і можуть бути невірно тлумачено, що може спричинити непорозуміння в спілкуванні в ході міжкультурної комунікації.

Наведемо приклад з власного досвіду. Коли до Харківського національного автомобільно-дорожнього університету приїхала група студентів з Німеччини, вони були дуже здивовані зовнішнім виглядом викладачів і студентів. Нарядний одяг і аксесуари, наявність косметики на обличчі і взуття на високих підборах у дівчат вранці і в середині дня – все це викликало у них щире здивування. «Українські жінки з ранку в вечірньому», – сказали європейські студенти, вкладаючи в цю фразу безумовну негативну конотацію, тому що не знали, яку важливу роль відіграє зовнішній вигляд людини з точки зору українського менталітету. Зовнішній вигляд для українця – це не тільки ознака статусності, а й частина національної культурної традиції: людина, яка прийшла на навчання або роботу, повинна виглядати красиво й охайно. Це така ж невід'ємна частина нашої культури, як і відверте нехтування представників інших культур своїм зовнішнім виглядом.

Таким чином, особливості національної і етнічної свідомості представників різних культур потенційно можуть стати бар'єром у міжкультурній взаємодії.

При міжнаціональному спілкуванні стають особливо значущими питання семантики жестів. Кожна лінгвокультурна спільність має свою специфічну модель динамічної поведінки, тому неадекватне використання «своїх» жестів спілкування іноземними студентами паралельно з використанням української (російської) мови може призвести до нерозуміння змісту комунікації співрозмовником і порушити мовний контакт. Завдання викладача – навчити студента адекватно брати участь у комунікації, тобто він повинен враховувати і

можливу інтерференцію в жестовій поведінці іноземних студентів. У процесі педагогічного спілкування з іноземними студентами важливо як розуміння викладачем жестів, що використовуються студентами, так і адекватне сприйняття аудиторією невербальних засобів, які використовує викладач. Викладач повинен орієнтуватися в країнознавчому матеріалі студентського контингенту, володіти культурологічно цінною інформацією про народ, з представниками якого він працює. Помилки в інтерпретації відбуваються в основному при формальному їх збігу: подібному жесту надається те значення, що властиве йому у своїй культурі.

Жести та інші засоби невербального спілкування можна розкодувати невірно внаслідок багатьох причин: національно-культурної специфіки; багатозначності; недостатності соціального досвіду тощо. Ф. Пойатос [8, с. 263] ілюструє цю тезу на прикладі декодування кінесичної складової спілкування:

1. кінесичні засоби декодуються невірно внаслідок повної або часткової подібності динамічних малюнків і значень жесту;

2. кінесичні засоби сприймаються, але не декодуються, тому що не викликають візуальної асоціації з кінесичною системою рідної мови; наприклад, відтягування нижньої повіки вказівним пальцем у німців, іспанців означає «я все бачу», «я напоготові»;

3. кінесичні засоби не помічаються, тому що представник іншої культури не підозрює, що вони несуть якесь значення; наприклад, в Гонконзі постукування середнім і вказівним пальцем по столу означає подяку за те, що налили чай або вино;

4. кінесичні засоби сприймаються, але декодуються невірно внаслідок подібності динамічних малюнків в рідній і іншомовній культурі, але різниці в значеннях; наприклад, жест «o'kaу», що виконується не в вертикальній, а в горизонтальній площині, означає у французькому соціумі «нуль, порожнє місце».

Викладачеві необхідно контролювати використання міміки і враховувати національну специфіку міміки студентів, щоб уникнути комунікативних невдач і адекватно зрозуміти студента. Мімічні рухи, такі як насуплені брови, оскал, широко розкриті очі, відкритий рот, надуті губи, стиснуті губи, підморгування та інші, мають фіксовані культурно обумовлені значення. Емоційні категорії, наприклад, гнів, радість, печаль або огида, є лінгво- і культурно специфічними.

Тому в китайській аудиторії викладачеві необхідно пам'ятати, що в Китаї підняті брови – знак гніву, тоді як в Україні піднімають брови частіше від подиву. При спілкуванні в аудиторії нігерійських студентів можлива ситуація, коли при осудженні за будь-який вчинок у відповідь викладачеві студент буде зображувати на обличчі усмішку, або навіть сміятися, так він буде висловлювати своє замішання, співчуття.

При роботі з іноземними студентами необхідно враховувати і релігійну приналежність учнів. Якщо в Україні не надається особливого значення тому, якою рукою щось робиться, то у тих, хто сповідує іслам, ліва рука вважається нечистою. Якщо ви простягнете подарунок або гроші лівою рукою, ви можете образити мусульманина.

У різних культур існують різні уявлення про оптимальні відстані між співрозмовниками. Так, китайці, монголи, жителі Північної Європи, вважають за краще знаходитися при спілкуванні на відстані від співрозмовника, на відміну від арабів, для яких 60 см – вже досить велика відстань для спілкування. Араби, жителі Східної Європи і середземноморських країн також досить активно використовують дотики при спілкуванні. В азіатських культурах через дотик передаються почуття патрування і переваги. Дотик до плечей або спині у них означає дружбу. Виявом братства серед мусульман є обійми. Але є і свої заборони: в азіатських культурах: не можна торкатися голови співрозмовника, це розглядається як образа. Тому в азіатських культурах вчителя часто б'ють учнів по голові, і учні сприймають це як образливе покарання.

Висновок. Отже, наведена характеристика невербального аспекту педагогічного спілкування у контексті міжкультурної комунікації свідчить, що опанування викладачем навичками невербальної комунікації сприяє більш ефективному та безконфліктному педагогічному спілкуванню між представниками різних країн. Врахування викладачем у навчальному процесі розглянутого у статті невербального аспекту педагогічного спілкування забезпечує педагогічні умови для адекватного сприйняття соціально-культурної дійсності країни навчання студентів, сприяє підвищенню мотивації міжкультурного пізнання через спілкування, сприяє створенню емоційної атмосфери взаєморозуміння у процесі навчальних занять.

Результати аналізу невербального аспекту педагогічного спілкування у контексті міжкультурної комунікації у подальшому можуть бути використані для розробки технології готовності викладача вищої школи до педагогічного спілкування з іноземними студентами.

Література

1. Иванова М. И. Социально- психологическая адаптация иностранных студентов к высшей школе : дис. ... д-ра психол. наук / М.И. Иванова. – СПб., 2001. – 353 с.

2. Красильникова Е. В. Жест и структура высказывания в разговорной речи / Е.В. Красильникова. – М., 1983. – 126 с.

3. Малахова С. М. Проблеми міжкультурної комунікації іноземних студентів: педагогічні аспекти / С. М. Малахова // Медична освіта. – 2016. – № 1. – С. 32-34.

4. Маркова Н. Г. Кросс-культурная грамотность как индикатор межнационального понимания / Н. Г. Маркова // Среднее профессиональное образование. – 2009. – № 3. – С. 38-49.

5. Моргунова Н. С. Психологічний аспект тьюторської та кураторської діяльності у процесі роботи з іноземними студентами у ВНЗ України / Н. С. Моргунова // Педагогіка та психологія: збірник наукових праць / за загальною редакцією академіка І. Ф. Прокопенка, проф. Золотухіної. – Харків : Видавець Рожко С. Г., 2016. – Вип. 53 – С. 330-339.

6. Козак А. В. Міжкультурна комунікація у контексті діалогу культур / А. В. Козак // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. – Сер. : Філологічні науки : зб. наук. пр. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – Вип. 118. – С. 106-110.

7. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. – М., 1996.– 96 с.

8. Poyatos F. The reality of multichannel communication / F. Poyatos // The reality of multichannel verbal-nonverbal communication in simultaneous and consecutive interpretation. – 1986. – P. 249-282.